

ПРИЛОЗИ

811.163.41'35

371.26-057.875

<https://doi.org/10.18485/kij.2021.68.2.5>

ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 26.10.2021.
Прихваћен: 15.11.2021.

ЗНАЊЕ СТУДЕНАТА О ЕКАВСКОМ И ИЈЕКАВСКОМ ИЗГОВОРУ**

У прилогу се говори о рефлексима гласа *jam* (екавском и ијекавском књижевном изговору), тј. о томе колико студенти Филолошког факултета Универзитета у Београду познају ијекавски књижевни изговор. Заправо, реч је о анализи резултата неколико питања са тестова (колоквијум и испит), где се очекивало да студенти, уз друга правописна правила, покажу и знање о ијекавском књижевном изговору.

Кључне речи: српски језик, правопис, рефлексии гласа *jam*, ијекавски књижевни изговор.

* brboricv@fil.bg.ac.rs

** Рад је резултат истраживања на пројекту *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод

Наши ученици се још у млађим разредима основне школе сусрећу са основним правописним правилима, док их у старијим разредима основне школе уче прилично детаљно и систематски, у складу са наставним планом и програмом. Уџбеници за млађе и старије разреде основне школе, пратећи настави програм, прилично детаљно говоре о свим правописним областима. Уз то, наставни програм препоручује да ученици од петог разреда основне школе користе школско(а) издање(а) правописа нашег језика. Правописни садржаји из основне школе се понављају у средњој школи, уз захтев да ученици користе школско издање правописног приручника, па је очекивано да свршени средњошколци солидно владају основним правописним правилима и да поседују одговарајуће знање (Брборић 2019б: 51–65). *Грамматика српског језика* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, званична средњошколска граматика више од три деценије, доноси, као одвојену, лекцију *Фонетске вредности некадашњег вокала Ђ (јат) у књижевном језику* (Станојчић/Поповић 2008: 65–66). Дакле, реална је претпоставка да наши свршени средњошколци имају солидно знање о екавском и ијекавском књижевном изговору. На Филолошком факултету Универзитета у Београду од 2006. године постоји предмет на основним академским студијама *Правопис српског језика* и он је, у првом реду, предвиђен за студенте који студирају студијску групу Српски језик и књижевност, њима је обавезан предмет, али га, као изборни, могу слушати и полагаати испит и студенти других студијских група Филолошког факултета.¹

Овај прилог говори о томе колико студенти који слушају предмет *Правопис српског језика* савладају и познају правила ијекавског изговора и какво је њихово знање на колоквијуму и испиту из ове правописне области. Наиме, на колоквијуму и испиту студентима смо најчешће давали по два питања из ове правописне области. У неким ранијим радовима већ смо говорили о студентском знању, односно не баш директно о познавању правописних правила, већ колико наши студенти познају ауторство наших правописа, колико познају значајне (важне) године из наше правописне историје, док се трећи рад бавио анализом студентског познавања растављања речи на крају реда (Брборић 2019а, Брборић 2020, Брборић 2017).² У овом прилогу ће бити речи само о области правила екавског и ијекавског изговора, односно колико студенти познају ову правописну област.

¹ Овај предмет (курс) слуша и полаже велики број студената који студирају студијску групу Српска књижевност и језик и мањи број студента других студијских група на Филолошком факултету.

² О проблемима српског правописа у наставном процесу и изван њега говорили смо у књигама: *Правопис српског језика у наставној пракси* (2004), *Правопис и школа* (2015), *О српском правопису* (2016), *Муке око језика и правописа* (2019). О актуелним проблемима српског правописа 2018. године је у Андрићграду одржан научни скуп са темом Актуелна питања српског правописа, касније је објављен Зборник са тог скупа: *Нови прилози српском правопису* (2019). Нови скуп са истом темом одржан је 23. октобра 2021. на Филолошком факултету у Београду, у организацији Матице српске и Одбора за стандардизацију српског језика.

2. Екавски и ијекавски изговор у нашим правописима

Сви наши правописни приручници доносе основна правила екавског и ијекавског изговора. *Правопис српскохрватског књижевног језика* Александра Белића из 1923. године, доноси засебан одељак *Самогласници Е – ЈЕ, ИЈЕ у књижевном језику Књижевни изговори* (Белић 1923: 15–21). Овај одељак налазимо и у наредним издањима Белићевог правописа, све до 1950. године. Уз невелике измене и допуне, само је наслов скраћен, па је он у последњем издању гласио *Књижевни изговори* (Белић 1950: 39–43). *Правопис српскохрватскога књижевног језика* Матице српске из 1960. године као треће поглавље доноси *Ијекавски и екавски изговор* (Правопис 1960: 23–32). *Правопис српскога језика* Матице српске из 1993. године ову област је насловио као *Ијекавско и екавско књижевно наречје* (Правопис 1993: 125–137), док у измењеном и допуњеном издању из 2010. године тај наслов гласи *Екавски и ијекавски изговор* (Правопис 2010: 22–30). Ову правописну област сусретаћемо у свим (ко)ауторским правописима Радоја Симића и у другим правописним приручницима, као и у свим школским издањима наших правописних приручника. Тако је и код Милорада Дешића, у чијем *Правопису српског језика – школско издање* сусрећемо поглавље *Екавски и ијекавски изговор* (Дешић 2015: 17–26).³

Сви правописни приручници прилично коректно објашњавају ову правописну област, правила су јасно изложена, уз одговарајуће примере и напомене о изузецима. Суштинских разлика у овој правописној области не може бити, овде нема неких већих нејасноћа и дилема.

3. Провера знања студената о ијекавском изговору

Како бисмо стекли објективан увид у студентско знање из ове правописне области, узели смо укупно 407 тестова које су попуњавали студенти Филолошког факултета. На тај начин смо дошли до више од 2.000 студентских одговора. Мислимо да је то довољан узорак за ваљан закључак и да се резултати које овде нудимо могу сматрати валидним. Колоквијум су студенти полагали на крају првог семестра школске 2018/19. године (24. 12. 2018), а испит у јануарском испитном року (21. 1. 2019). Колоквијум је полагало 206 студената, а испит 201 студент. У табелама се на основу бројева и процената лако може видети како су студенти одговорили на свако питање и на сваки пример унутар питања.

Прва три питања имала су по три примера и она укупно доносе резултате на девет задатих екавских примера (*цвет, вештица, Бела Црква; реч, речник, део; место, песма, лето*), за које је требало написати ијекавске књижевне еквиваленте. Тако су студенти на основу девет екавских примера имали задатак да напишу 1.839 ијекавских еквивалената задатих речи. Четврто питање је било теоријског

³ Мислимо да озбиљан проблем представља и то што уз *Правопис* Матице српске (измењено и допуњено издање) из 2010. године нисмо добили одговарајуће школско издање.

типа и на њега су студенти одговарали заокруживањем слова испред тачног одговора. Наводимо питања на која су студенти одговарали и која су предмет наше анализе:⁴

1. Према датим екавским облицима напишите књижевне ијекавске облике (писаним словима):
ЦВЕТ, ВЕШТИЦА, БЕЛА ЦРКВА (град) _____, _____,
2. Према датим екавским облицима напишите књижевне ијекавске облике (писаним словима):
реч: _____;
речник: _____;
део: _____
3. Према датим екавским облицима напишите књижевне ијекавске облике:
а) *место* _____,
б) *песма* _____,
в) *лето* _____
4. Екавском **дугом е**, које води порекло од дугог **јат**, одговарају у ијекавском:
а) два начелно дуга слога
б) један дуг и један кратак слог
в) два начелно кратка слога

Заокружите слово испред тачног одговора.

4. Резултати истраживања

На првом питању студенти су имали задатак да напишу књижевне ијекавске еквиваленте за речи: *цвет*, *вештица* и *Бела Црква*⁵ и показали су неуједначено знање. Тачан облик *цвијет*, у првом примеру, написало је 95,15% студената, док је облик *цвјет* написало осам студената (3,88%), облик *цвит* само један студент (0,49%), а један тест је био без одговора (Табела 1 и Табела 2).⁶ Још боље знање забележили смо код исписа примера *вјештица*, где је од 206 студената њих 201 написало тачан одговор (97,57%). Један студент написао је одговор *вештица* (0,49%), док смо забележили четири одговора са *вијештица* (1,94%), са двосложном заменом *јата* (Табела 3 и Табела 4). Веома лош резултат забележили смо у трећем примеру, што представља неку врсту изненађења. Наиме, од студената се тражило да напишу ијекавски еквивалент од назива града. Овде је мало више

⁴ Прво и друго питање било је на колоквијуму и тај тест је попунило 206 студената, док је треће и четврто питање било на испиту и њега је попунио 201 студент.

⁵ Овде је неколико студента направило грешку јер је други део назива града био написан малим словом, али смо тај пропуст игнорисали и обрадили податке само за прву реч, односно њен непромењени екавски облик.

⁶ У табелама смо користили следеће скраћенице: ИС = истраживана реч, УС = укупно студената и УО = укупно одговора.

од четвртине студената (27,18%) написало тачан одговор (*Бела Црква*), док је скоро две трећине студената (65,05%) покушало да ијекавизира име града, па је написало одговор *Бијела Црква*; тринаест студената је написало *Бјела Црква* (6,31%), док у три теста нисмо имали написан одговор на ово питање (1,46%). Овде је проценат нетачних одговора био 72,82%, и то је прилично забрињавајуће (Табела 5 и Табела 6). Остаје нејасно како су студенти „игнорисали” оно што су учили у школи и што пише у школском издању правописа: „Имена, презимена, географска имена и друге властите именице треба и у екавском и у ијекавском писати и изговарати у облику у којем су уобичајене у средини где су настале (...) Недопустиво је `преводити` *Белу Цркву* у *Бијелу Цркву* (у говору ијекаваца), *Горски вијенац* у *Горски венац* (у говору екаваца)” (Дешић 2015: 26). Врло прецизно је објашњење и у *Правопису* Матице српске: „Властита имена (лична имена и презимена, географска имена, појединачни називи, нпр. друштвава, клубова и сл.) говоре се и пишу изворно – онако како се изговарају и пишу у средини у којој су настала (Правопис 2010: 29). И поред јасног правописног правила и додатног објашњења на часу, велики број студената овде се огрешио о правописно правило и нетачно одговорио на постављено питање (Табела 5 и Табела 6).

Табела 1.

ИР	УС	УО	%
цвјет	206	8	3,88%
цвијет	206	196	95,15%
цвит	206	1	0,49%
Без одговора	206	1	0,49%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 2.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	206	196	95,15%
Нетачан одговор	206	10	4,85%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 3.

ИР	УС	УО	%
вештица	206	1	0,49%
вјештица	206	201	97,57%
вијештица	206	4	1,94%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 4.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	206	201	97,57%
Нетачан одговор	206	5	2,43%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 5.

ИР	УС	УО	%
Бела Црква	206	56	27,18%
Бјела Црква	206	13	6,31%
Бијела Црква	206	134	65,05%
Без одговора	206	3	1,46%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 6.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	206	56	27,18%
Нетачан одговор	206	150	72,82%
Укупно	206	206	100,00%

У другом питању је захтев студентима био идентичан, тражено је да напишу ијекавске облике за лексеме: *реч*, *речник* и *део*. Исправан ијекавски облик *ријеч* написало је 96,12% студената, само осам студената (3,88%) овде је написало нетачан облик *рјеч*. Сви студенти су одговорили на ово питање и нисмо забе-

лежили друге нетачне одговоре (Табела 7 и Табела 8). Нешто лошије знање било је код другог примера, где је 88,83% студената написало тачан ијекавски облик *рјечник*. Забележили смо 22 погрешна одговора *ријечник* (10,68%) и један одговор *речник* (0,49%), па је број нетачних одговора био укупно 23 (11,17%), што се види у Табели 9 и Табели 10. Још лошији резултат био је у примеру где је стари глас *јат* дао *и*, у ијекавском облику *дио*, када се нашао испред самогласника *о* који је постао од *л*, где смо забележили 85,92% тачних одговора. Очито је да ово правило представља проблем једном броју студената. Наиме, овде је 14,08% студената направило грешку и написало нетачан одговор (Табела 11 и Табела 12).

Табела 7.

ИР	УС	УО	%
реч	206	0	0,00%
рјеч	206	8	3,88%
ријеч	206	198	96,12%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 8.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	206	198	96,12%
Нетачан одговор	206	8	3,88%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 9.

ИР	УС	УО	%
речник	206	1	0,49%
рјечник	206	183	88,83%
ријечник	206	22	10,68%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 10.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	206	183	88,83%
Нетачан одговор	206	23	11,17%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 11.

ИР	УС	УО	%
део	206	6	2,91%
дјео	206	12	5,83%
дијео	206	7	3,40%
дио	206	177	85,92%
дијело/дјело	206	4	1,94%
Укупно	206	206	100,00%

Табела 12.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	206	177	85,92%
Нетачан одговор	206	29	14,08%
Укупно	206	206	100,00%

У трећем питању студенти су имали задатак да напишу ијекавске књижевне облике за речи: *место*, *песма* и *лето*. Први одговор, тј. облик *мјесто*, тачно је написало 86,06% студената. Један тест је био без одговора (0,50%), два одговора су била *место* (1,00%), док је 25 студената одговорило нетачно, са двосложном заменом и написало облик *мијесто* (12,44%). На ово питање имали смо 86,06% тачних и 13,94% нетачних одговора (Табела 13 и Табела 14).

У другом примеру тачан ијекавски облик *пјесма* написало је 92,04% студената. Шеснаест студената овде није дало тачан одговор (7,96%): два студента (1,00%) написала су облик *песма*, један студент није одговорио на ово питање (0,50%), а тринаест студената написало је нетачан облик *тијесма*, са двосложном заменом гласа *јат* (6,46%). Тачни и нетачни одговори јасно се виде у Табели 15 и Табели 16.

Ако је судити по трећем примеру, ијекавско јотовање је савладао велики број студената. Наиме, у српском књижевном језику је најмлађе, такозвано ијекавско јотовање забележено у промени ненепчаних сугласника испред *је* насталог од старог гласа *jam*, када је тај глас чинио кратки слог. У српском књижевном језику ијекавског изговора по овом јотовању мењали су само сонанти *л* и *н*. Овде је тачан облик, реч *љето*, написало 90,05% студената. Они који нису написали тачне одговоре, направили су следеће грешке: један студент је написао облик *лето* (0,50%), осам студената је написало облик *лјето* (3,98%), облик *лијето* десет студената (4,98%) и један студент није одговорио на ово питање (0,50%). Све то је прецизно дато у Табели 17 и Табели 18.

Табела 13.

ИР	УС	УО	%
место	201	2	1,00%
мјесто	201	173	86,06%
мијесто	201	25	12,44%
Без одговора	201	1	0,50%
Укупно	201	201	100,00%

Табела 14.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	201	173	86,06%
Нетачан одговор	201	28	13,94%
Укупно	201	201	100,00%

Табела 15.

ИР	УС	УО	%
песма	201	2	1,00%
пјесма	201	185	92,04%
пијесма	201	13	6,46%
Без одговора	201	1	0,50%
Укупно	201	201	100,00%

Табела 16.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	201	185	92,04%
Нетачан одговор	201	16	7,96%
Укупно	201	201	100,00%

Табела 17.

ИР	УС	УО	%
лето	201	1	0,50%
љето	201	181	90,05%
лјето	201	8	3,98%
лијето	201	10	4,98%
Без одговора	201	1	0,50%
Укупно	201	201	100,00%

Табела 18.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	201	181	90,05%
Нетачан одговор	201	20	9,95%
Укупно	201	201	100,00%

У четвртом питању је проверавано теоријско знање студената и овде смо забележили убедљиво најслабији резултат, што се може сматрати очекиваним. Ипак, број одговора који нису тачни је баш забрињавајући. Наиме, *Правопис српскога језика* када говори о систематском односу екавског и ијекавског изговора, јасно каже: „Екавском дугом *е*, које води порекло од дугог *јат*, одговара ијекавско *ије* (два слога, начелно кратка)” (Правопис 2010: 239). Овде су студенти показали недопустиво и неочекивано лоше знање. Само је 28 студената од њих 201 заокружило тачан одговор (13,93%). Највећи број студената, скоро половина (46,27%), овде је заокружило да екавском дугом *е* одговара **један дуг и један кратак слог**, док је више до трећине студената (36,32%) заокружило као тачан одговор **два начелно дуга слога**. Без одговора је било 7 студената (3,48%). Укупан број и проценат тачних (13,93%) и нетачних одговора (86,07%) прецизно је приказан у Табели 19 и Табели 20.

Табела 19.

ИР	УС	УО	%
а) два начелно дуга слога	201	73	36,32%
б) један дуг и један кратак слог	201	93	46,27%
в) два начелно кратка слога	201	28	13,93%
Без одговора	201	7	3,48%
Укупно	201	201	100,00%

Табела 20.

ИР	УС	УО	%
Тачан одговор	201	28	13,93%
Нетачан одговор	201	173	86,07%
Укупно	201	201	100,00%

Укупан број тачних одговора у свим примерима изгледао је овако: *вјештица* 97,57%, *ријеч* 96,12%, *цвијет* 95,15%, *пјесма* 62,04%, *љето* 90,05%, *рјечник* 88,83%, *мјесто* 86,07%, *дио* 85,92%, *Бела Црква* 27,18% и теоријско питање 13,93% тачних одговора. Укупан број тачних одговора на сва питања и све понуђене примере био је 70,82%.

5. Закључак

Ученици основних и средњих школа у складу са наставним програмима обрађују све правописне области, па тако и правила екавског и ијекавског књижевног изговора. Правописне лекције доносе и уџбеници за основну школу, средњошколска граматика Ж. Станојчића и Љ. Поповића говори о рефлексима гласа *јат*, доноси основна правила и одговарајуће примере из ове области. Тешко је тврдити да ли ученици користе и консултују правописне приручнике, посебно одговарајуће школско издање. Студенти Филолошког факултета имају, на почетку студија, једносеместрални курс из правописа српског језика и ту се правописна правила понављају, систематизују и утврђују, и реална је претпоставка да добро владају свим правописним областима. На основу наше провере и обраде података са студентског теста и провере знања, можемо са сигурношћу тврдити да студенти јесу савладали системски однос екавског и ијекавског изговора. У пет од девет примера њихово знање је изнад 90% (*вјештица*, *ријеч*, *цвијет*, *пјесма*, *љето*) и то се мора окарактерисати као добро знање, то је по

универзитетској скали оцена десет. У три примера показано знање је изнад 85% (*рјечник, мјесто, дио*) и то је солидно, и по поменутој скали то је оцена девет. Ипак, у два случаја студентско знање је веома лоше, квари укупан утисак, далеко је испод пролазне оцене и остаје чињеница да знање није у целини савладано. Наиме, студенти су на теоријском питању показали веома лоше знање, али и код географских имена (име града), јер нису научили да се имена не „преводе” и за овакве пропусте немамо рационално објашњење. У ова два примера студентско знање се мора окарактерисати као веома лоше, тј. недовољно, и оно је покварило укупан утисак и знатно смањило број и проценат тачних одговора. На теоријско питање тачно је одговорило само 13,93% студената, док је код исправног писања града било 27,18% тачних одговора. Укупно студентско знање на свим анализираним примерима је 70,82% и то је граница између оцена седам и осам. Не може се рећи да је знање добро.

Вредело би размислити да се овом проблему посвети више пажње у уџбеницима за основну и средњу школу, али и да се ово додатно оснажи на универзитетској настави и укупно знање студената о екавском и ијекавском књижевном изговору учини још бољим.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1923: А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Белић 1950: А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.

Брборић 2004: В. Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.

Брборић 2015: В. Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Брборић 2016: В. Брборић, *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Брборић 2017: В. Брборић, „О растављању речи на крају реда”, у: *Путевима речи: Зборник радова у част Даринки Гортан Премк*, Београд: Филолошки факултет, стр. 629–638.

Брборић 2019: В. Брборић, *Муке око језика и правописа*, Нови Сад: Прометеј.

Брборић 2019а: В. Брборић, „Знање студената о ауторству наших правописа”, *Наш језик* L/2, стр. 727–735.

Брборић 2019б: В. Брборић, „Однос основног правописа српског језика и различитих правописних деривата”, у: *Нови прилози српском правопису*, Нови Сад – Вишеград, Матица српска – Андрићев институт, стр. 51–65.

Брборић 2020: В. Брборић, „Знање студената о значајним годинама из историје српске ортографије”, *Српски језик XXV*, стр. 427–438.

Дешић 2015: М. Дешић, *Правопис српског језика – школско издање*, Београд: Клет.

Нови прилози 2019: *Нови прилози српском правопису*, Нови Сад – Вишеград: Матица српска – Андрићев институт.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Правопис 1993: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.

Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање [редакција измењеног и допуњеног издања: М. Пижурица (главни редактор), М. Дешић, Б. Остојић, Ж. Станојчић], Нови Сад: Матица српска.

Станојчић/Поповић ¹2008: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Veljko Ž. Brborić

STUDENT'S KNOWLEDGE OF EKAVIAN AND IJEKAVIAN PRONUNCIATION

Summary

The article talks about the reflexes of the letter *jat* (ekavian and ijekavian literary pronunciation), i.e. about how much the students of the Faculty of Philology of the University of Belgrade know the ijekavian literary pronunciation. In fact, it is the analysis of the results of several questions from the tests (colloquium and exam), where it was expected that students, along with other orthographic rules, show knowledge of ijekavian literary pronunciation.

Key words: Serbian language, orthography, the reflexes of the letter *jat*, ijekavian literary pronunciation.